

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут філології

СТОРОЖУК ХРИСТИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81'373

УКРАЇНСЬКА МОВА
В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ СУБСТРАТУ

10.02.01 – українська мова

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Мосенкіс Юрій Леонідович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри сучасної української мови.

Офіційні опоненти доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна,
Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова, завідувач кафедри загального
мовознавства і германістики;

кандидат філологічних наук
Довгань Олексій Валентинович,
Національна академія керівних кадрів культури і
мистецтв, провідний бібліограф.

Захист відбудеться 28 квітня 2016 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.19 Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, к. 63)

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці ім. М.О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 12)

Автореферат розісланий «24» березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.П. Гнатюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження визначається потребою пошуків нових підходів, методів, матеріалів до комплексного міждисциплінарного висвітлення проблеми походження української мови в контексті накопичення нових археологічних свідчень, виникнення археогенетики, вдосконалення глотохронології, з одного боку, і посилення суспільного інтересу до питань етнолінгвогенезу українців, з другого боку.

Питання походження української мови в різних аспектах досліджували М.О. Максимович, О.О. Потебня, А.Ю. Кримський, Л.А. Булаховський, О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, В.Г. Скляренко, Г.П. Півторак, Р.В. Болдирев, Ю.О. Карпенко, Т.О. Черниш, О.В. Царук та ін. Теорію субстрату розробляють в українській лінгвістиці О.Б. Ткаченко, О.В. Холодов, С.В. Борщевський, Д.І. Переверзев, моделювання мовних процесів у стародавній Україні здійснювали В.М. Щербаківський, В.П. Петров, В.М. Даниленко, О.С. Стрижак, І.М. Железняк, Ю.В. Павленко, К.М. Тищенко, Л.Л. Залізник, С.В. Конча, однак субстратологічне дослідження української мови на основі всього комплексу позамовних, зовнішньомовних і внутрішньомовних чинників розвитку мови, відповідно до концепції С.В. Семчинського, ще не було здійснене. Теорія субстрату виступає частиною теорії мовних контактів, репрезентованої в українському мовознавстві публікаціями В.В. Акуленка, Ю.О. Жлуктенка, С.В. Семчинського, О.І. Чередниченка та ін.

Теорія мовних картин світу й лінгвоконцептологія розроблені в українському мовознавстві доволі детально завдяки публікаціям І.О. Голубовської, С.С. Єрмоленка, В.В. Жайворонка, С.М. Лучканина, А.К. Мойсієнка, В.П. Мусієнко, Т.В. Радзієвської, Н.В. Слухай, О.С. Снитко, Л.І. Шевченко, Н.П. Шумарової, Г.М. Яворської та ін., однак потребують висвітлення особливості функціонування субстратних лексем в українській мові у зв'язку з репрезентованими ними елементами матеріальної культури та ідеології в мові українського фольклору як віддзеркаленні магіко-міфологічної картини світу стародавніх українців. Вхідження в мову лексем на позначення фактів матеріальної культури досліджене значно детальніше, ніж засвоєння і функціонування лексики зі сфери духовної культури, особливо такої, що вербалізує магіко-міфологічне світобачення язичницького періоду, успадковане мовою українського фольклору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах загальної наукової теми Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Актуальні проблеми філології (02БФ044-01)».

Мета дослідження – розроблення процедур виявлення, класифікації й інтерпретації субстратних та адстратних лексичних елементів української

мови в етимологічному, лінгвопалеонтологічному, лінгвофольклористичному та етнолінгвістичному аспектах.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- узагальнення наявних у сучасній українській та зарубіжній лінгвістиці теоретичних результатів у галузі теорії мовних стратів та досвіду конкретного застосування цих теоретичних положень до субстратно-адстратної інтерпретації української лексики невідомого та дискусійного походження;

- уточнення, удосконалення та доповнення методів і прийомів дослідження субстратної й адстратної лексики в їх застосуванні до української мови та в їх позамовній інтерпретації на основі лінгвокогнітології, етнолінгвістики, лінгвофольклористики;

- парадигматичний опис української лексики нез'ясованого походження та етимологічні пропозиції щодо її інтерпретації;

- синтагматичний опис неетимологізованих лексем – виявлення, каталогізація та класифікація за семантикою, етимологічними джерелами, міфологічним навантаженням і функціями у фольклорних та літературних текстах субстратної й адстратної лексики української мови.

Об'єкт дослідження – лексичні одиниці української мови невідомого або дискусійного походження, які не виступають продовженням праїндоевропейського етапу розвитку мови.

Предмет дослідження – внутрішньомовна, зовнішньомовна та позамовна інтерпретація субстратної (а також адстратної) лексики української мови, репрезентація нею сегментів мовної картини світу та особливості її функціонування в українських текстах.

Застосовані такі загальнонаукові **методи**, як індукція і дедукція, екстраполяція, аналіз і синтез (при вичленуванні субстратних елементів із текстів українського фольклору та літератури, формуванні й інтерпретації їх тематичних груп), а також такі лінгвістичні методи, як описовий із прийомами класифікації (опрацювання субстратної лексики в текстах українського фольклору) та кількісного аналізу, порівняльно-історичний із прийомом етимологізації (інтерпретація етимологічних гіпотез щодо лексем нез'ясованого та дискусійного походження), лінгвоконцептологічний, етнолінгвістичний, лінгвокультурологічний із прийомом виділення ключових слів / слів-символів / знаків культури (при інтерпретації мовної семантики та позамовного міфологічного навантаження лексики в мові фольклору), «слів і речей» та «речей і слів» (при дослідженні мотивації найменувань). Комплекс методів і прийомів дослідження демонструє плідність синтезу етимологічних, типологічних, субстратологічних, лінгвотекстологічних, етнолінгвістичних, лінгвокультурологічних, лінгвоміфопоетичних, лінгвоконцептологічних інтерпретацій лексики з метою моделювання процесів формування і функціонування української лексики зі значним лінгвокультурним потенціалом.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні методології й методики субстратологічного дослідження мови, сучасних теоретичних уявлень із теорії стратів, гіпотез щодо субстратів української мови та етимологій конкретних лексем, для яких можна припускати субстратне походження; висвітлена роль адстратних елементів в українській мові, здійснено типологізацію субстратних та адстратних елементів української мови в контексті загальнолінгвістичної теорії стратів; запропоноване моделювання процесів субстратно-адстратної взаємодії в перебігу формування української мови та показана специфіка цих процесів на тлі інших мов; показані особливості функціонування субстратних лексем у мові українського фольклору у зв'язку з відповідними їм міфологічними образами язичницького періоду.

Теоретичне значення дослідження полягає в удосконаленні та поглибленні теорії мовних стратів у контексті міждисциплінарного моделювання процесів формування та функціонування мови, в отриманні нових результатів у сфері субстратно-адстратної інтерпретації української лексики невизначеного та дискусійного походження, у виявленні закономірностей функціонування субстратних і адстратних лексичних елементів української мови у текстах народної творчості різних жанрів.

Практична цінність дослідження полягає в можливості використання його результатів у викладанні курсів походження української мови, історії української мови, сучасної української мови (лексикологія, етимологія), лінгвофольклористики, етнолінгвістики, а також у дослідженнях із суміжних дисциплін – фольклористики, етнології, археології, що моделюють етнічний і культурний розвиток України від доісторичних періодів до сьогодення.

Джерельна база дослідження: 1) етимологічна лексикографія української мови та тих інших мов, матеріал яких може дати інформацію про генеалогічну належність субстратної й адстратної лексики української мови; 2) тексти українського фольклору (Коляди і щедрівки на Різдво Христове і Богоявлення, Джерсі Сіті, 1927; Колядки та щедрівки в сучасних записах [упорядник С.А. Китова], Черкаси, 2003; Героїко-фантастичні казки [упорядник І.П. Березовський], К., 1984; електронний ресурс «Українські народні казки»; Українські замовляння [упорядник М.Н. Москаленко], К., 1993); 3) тексти сучасної української літератури (поема Ліни Костенко «Маруся Чурай» і поезії Анатолія Мойсієнка з різних збірок). Різноманітність використаного матеріалу забезпечує істотно більшу вірогідність отриманих результатів.

Особистий внесок здобувача. Усі результати одержано дисертантом одноосібно.

Апробація дисертаційного дослідження здійснена на 7 конференціях, зокрема: 20-й, 21-й, 22-й, 23-й міжнародних конференціях «Мова і культура» ім. проф. С. Бураго (2011–2014), конференції професорсько-викладацького

складу за участю учених Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (жовтень 2014), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова вчора, сьогодні, завтра» (Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, листопад 2014), Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, листопад 2014).

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлено в 47 публікаціях загальним обсягом понад 35 друк. арк., серед них 7 статей у фахових виданнях, 7 зарубіжних публікацій, 4 окремі видання і 29 статей, що додатково висвітлюють результати дисертаційного дослідження.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 4-х розділів, висновків, 6-ти додатків і списку літератури на 498 позицій. Основний зміст дисертаційного дослідження викладений на 174 с., загальний обсяг дисертації 295 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** висвітлено актуальність, мету і завдання роботи, її об'єкт і предмет, теоретичне і практичне значення дослідження, зазначено апробацію та публікації. Розроблення термінологічного апарату дослідження з переважною орієнтацією на авторські робочі визначення є одним із інструментів моделювання досліджуваних мовних процесів у тісному взаємозв'язку з позамовними явищами.¹

Розділ 1 «**Українська лексика як об'єкт субстратологічного дослідження**» містить висвітлення стану дослідження субстратів у сучасному мовознавстві, зокрема, проблеми ідентифікації субстратів та адстратів української мови. Показано, що субстрати й адстрати – наслідок узаємодії внутрішньомовних, зовнішньомовних та позамовних чинників мовного розвитку. Археологічні свідчення виступають джерелом позамовної інформації, кореляція якої з зовнішньомовною та внутрішньомовною є предметом міждисциплінарних досліджень. Проблеми мовних субстратів у зв'язку з позамовними чинниками розвитку мови, зокрема з матеріальною культурою, почасти розглядали М.С. Грушевський, В.М. Щербаківський,

¹ Запропоновані робочі визначення: *лінгвосубстратологія* – розділ лінгвістики, що базується на теорії субстрату як частковому варіанті теорії стратів і вивчає мовний субстрат міждисциплінарними засобами як наслідок діалектичної взаємодії внутрішньомовних, зовнішньомовних та позамовних чинників мовного розвитку; *псевдосубстратизм* – уявний, хибно ідентифікований *субстратизм*, який насправді виступає наслідком дуже давніх мовних запозичень, тобто адстратних контактів сусідніх народів і мов; *субстрат прямий, безпосередній* – субстратний шар певної мови, успадкований нею безпосередньо від носіїв попередньої мови, яка стала субстратною; *субстрат непрямий, опосередкований* – субстратний шар певної мови, успадкований нею разом із прамовною лексикою від попереднього мовного стану.

В.П. Петров, Ю.В. Павленко. В усіх основних версіях індоєвропейської прабатьківщини (анатолійська, балканська, західноєвропейська, степова; в останній територія України посідає особливо важливе місце). Історію розроблення проблем субстрату в контексті ширшої теорії стратів дослідив О.В. Холодов, теорія субстрату найбільш повно репрезентована публікаціями О.Б. Ткаченка, неетимологізовану слов'янську лексику в контексті германської та романської лексики розглянув на основі гіпотези про доісторичний мовний союз С.В. Борщевський, сучасне висвітлення фонетичних аспектів теорії субстрату здійснив Д.І. Переверзев.

Досвід субстратологічних досліджень мов Європи, передусім германських, латинської та романських, грецької, а також свідчення археології, історичної етнології, антропології, палеогенетики, історичної топонімії й етнімії (публікації В.П. Петрова, В.М. Даниленка, Д.Я. Телегіна, О.С. Стрижака, О.Б. Ткаченка, К.М. Тищенко та ін.) дозволяють припустити в доісторичній Європі наявність таких субстратів, як фінно-угорський або уральський, кавказький, алтайський, берберо-лівійський, палеоевропейський «арктичний», етрусський, хуррито-урартський тощо. В українській та інших слов'янських мовах, частково вже на праслов'янському рівні, досліджені іранський субстрат і адстрат (В.І. Абаєв, О.С. Стрижак, К.М. Тищенко, В.М. Топоров, О.М. Трубачов та ін.), *кельтський* адстрат (С.П. Шелухин, О.С. Стрижак, В.Г. Скляренко, К.М. Тищенко), грецький і латинський адстрати або перстрати (А.О. Білецький, О.Д. Пономарів, В.М. Миронова, В.Ф. Вакуленко та ін.), балтійський адстрат (А.П. Непокупний), румунський адстрат (С.В. Семчинський), тюркський адстрат (Р.В. Болдирєв, В.В. Лобода, Г.І. Халимоненко та ін.). Фінно-угорський субстрат української мови сягає праслов'янського рівня (*дуб, щука* тощо, дослідження В.М. Топорова, О.Б. Ткаченка, К.М. Тищенко та ін.), на відміну від російської мови, з якою спостерігається дальша субстратно-адстратна взаємодія уральських мов. Доісторичну взаємодію слов'янських мов із германськими, кельтськими та італьськими досліджував В.В. Мартинов, на українському онімному матеріалі – О.С. Стрижак, І.М. Железняк, К.М. Тищенко; останній також запропонував стратиграфічну хронологію фактів української топонімії та запозиченої лексики. Аналіз теоретичних ідей і мовних фактів, наявних у названих дослідженнях, показує необхідність розроблення методології та методики комплексного міждисциплінарного моделювання субстратно-адстратної передісторії української мови.

Розділ 2 **«Методологія та методика міждисциплінарного лінгвособстратологічного дослідження»** містить розгляд специфіки й основних напрямків дослідження мовних контактів субстратного й адстратного типів. Субстрат інтерпретований як мовне відображення специфіки етногенезу: він не є суто лінгвістичним поняттям, явище

субстрату передбачає етногенетичний процес, який супроводжується мовними наслідками (В.І. Абаєв). Є загальноновизнаним, що індоєвропейські мови набули таких значних розбіжностей у своїй фонетиці, лексиці та граматиці, на відміну від більш подібних між собою мов інших родин, завдяки взаємодії з іншими мовами, тобто *мовним контактам*. Така взаємодія може бути описана в термінах не тільки *теорії запозичень*, а й *теорії стратів*, зокрема *теорії субстрату*. Належність української мови до східної підгрупи слов'янської групи індоєвропейської родини ностратичної надродини мов визначена порівняльно-історичним методом, тоді як ідентифікація й інтерпретація специфіки української мови порівняно з іншими слов'янськими та іншими індоєвропейськими потребує застосування інших методів, розроблених теорією мовних контактів, теорією стратів, ареальною та типологічною лінгвістикою. Як мовна картина світу репрезентована на всіх рівнях мов (І.О. Голубовська), так і мовний субстрат більшою або меншою мірою виявляє себе на всіх мовних рівнях (О.Б. Ткаченко).

Вивчення проблеми походження української мови взагалі та її еволюції в аспекті теорії субстрату зокрема може спиратися на такі методологічні принципи: 1) *комплексність*, що передбачає різноаспектний підхід на основі синтезу принципів порівняльно-історичного, типологічного, ареального, стратологічного та інших досліджень; 2) *міжрівневість*, що базується на вивченні фонетики, граматики та лексики в контексті кожної гіпотези та реконструкції; 3) *міждисциплінарність*, що використовує синтез внутрішньомовних, зовнішньомовних та позамовних свідчень про мовний розвиток у доісторичний та історичний періоди. Теорія субстрату, розглянута в контексті *лінгвоконцептологічних*, *етнолінгвістичних* та *лінгвофолькло-ристичних* досліджень української мови, дає можливість сформулювати теоретичну базу субстратологічного дослідження неетимологізованої (етимологічно невизначеної та дискусійної) лексики української мови.

Типологізація субстратів – інструмент дослідження української мови, зокрема її лексики. За *семантикою субстратних лексичних одиниць* можна виділити: 1) різногалузеву «культурну лексику»; 2) моногалузеву лексику; 3) позакультурну лексику, що репрезентує вкрай рідко запозичувані елементи основного словника мови. За *генеалогічною ідентифікацією субстратних мов* лексика, що виступає наслідком субстратних мовних впливів, може бути класифікована на: 1) субстратну лексику нез'ясованого походження; 2) субстратну лексику з близькоспоріднених мов; 3) субстратну лексику з генеалогічно віддалених мов. Як показує здійснене дослідження, українська мова включає переважно субстратну «культурну лексику» культово-міфологічної сфери без явно виділованих груп моногалузевої субстратної лексики й із дуже незначною кількістю позакультурних субстратних одиниць основної лексики, як, наприклад, *тіло*. Отже,

українська мова успадкувала лексику, що репрезентувала міфологічну ідеологію з тривалою історією розвитку від давньоземлеробських культур трипільців до язичництва Київської Русі. Співвіднесення тематичних груп лексики з дослідженими за допомогою археології предметними реаліями (матеріальна культура) і досліджуваними за допомогою міфознавства, фольклористики, культурології, лінгвофольклористики, лінгвокультурології та ін. міфологічними образами (духовна культура) дозволяє пропонувати вірогідні міждисциплінарні реконструктивні моделі світогляду етносів на давніх етапах їх існування та відображення такого світогляду в мовних фактах.

Розділ 3 «**Парадигматика лексики субстратів та адстратів української мови**» містить дослідження питань лексикографічного опису й етимологічної інтерпретації української неетимологізованої лексики. На основі *методу суцільної вибірки* був опрацьований «Етимологічний словник української мови» за ред. О.С. Мельничука і визначено 220 лексичних одиниць неясного походження, більшість із яких є діалектизмами, наявними тільки в українській мові (що, отже, виступають репрезентантами власне української лексики) або з відповідниками в декількох слов'янських мовах без праслов'янської реконструкції. Однак такі назви ЕСУМ не визначає як субстратні, обмежуючись визначеннями «неясне» або «не зовсім ясне». Попередні дослідники, напр. В. Махек, припускають можливість субстратного походження передовсім для тих найменувань рослин і тварин, які є спільнослов'янськими, слов'янсько-германськими або слов'яно-балто-германськими.

Розглянуті типологічні аспекти дослідження субстратної й адстратної лексики української мови. Так, *фонетична типологія* може виступати засобом етимологізації слова: звукове оформлення, а саме тотожний голосний, укр. діал. *саган* «кличка пса» (неясне) може вказувати на тюркське походження слова. Потребує уваги фонетична специфіка т. зв. *афективної лексики*: ЕСУМ визначає деякі лексеми як «афективні утворення» без дальшої етимологізації, тоді як фонетичні видозміни деяких таких утворень потребують інтерпретації, наприклад, *тхіміти* «квилити» (діал.), «результат фонетичної видозміни форми *квилити*» [ЕСУМ, т. 5, с. 689]; *хупор* «пагорб» (діал.), «не зовсім ясне; можливо, експресивна видозміна синонімічного *бугор*» [ЕСУМ, т. 6, с. 222]. Фонетичні трансформації *квилити* > *тхіміти*, *бугор* > *хупор* виходять, на наш погляд, далеко за межі відомих для слов'янських мов фонетичних законів і звукових відповідностей. Якщо ж припустити, що звуконаслідувальна, звукосимволічна, «афективна» лексика розвивається за фонетичними закономірностями, відмінними від закономірностей решти лексичних одиниць мови, то неодмінною умовою такого допущення виступатиме не тільки опис, а й лінгвістична інтерпретація таких закономірностей.

Доцільна й морфологічна типологізація етимологічно складної лексики. Згідно з ЕСУМ, в українській мові наявні морфологічні елементи невідомого походження, зокрема, «експресивні префікси», інформацію про які систематизовано в дослідженні: *ле-* (*лебурдейка* «убога хатина» : *бурдей* «циганське шатро; землянка»), *мо-* (*могуля* «гуля» : *гуля*), *пу-* (*пукал* «болото, мул на дні солоних озер» : *кал*), *то-* (*топирити* «стовбурчити, наїжувати», *топірити*, *топорицяти* «те саме» : *перо*, *пір'я*), *х-* (*хлам*, *хламіття* «лахміття» < прасл. **хлатъ* : **lotъ*, **latati*), *ча-* (*чабулькнути* «випити одним духом» : *булькати*, *булькнути*), *че-* (*чотирхатий* «шерехатий, шорсткий» : *тирхатий* «крислатий, розлогий (про дерево); розтріпаний; недбалий, неохайний»), *ш-* (*шторган* «тарган» : *тарган*), *шу-* (*шувір* «завірюха» : *вріти* «кипіти», *шубортати* «ритися» : *бортити* «рити»), *шу-* / *су-* (*плаття* : *шуплаття*, *суплаття* «те саме»).

Серед 64 лексем гіпотетичного трипільського субстрату (дослідження Ю.Л. Мосенкіса) субстратність 11-ти дискусійна: *булат* – адстратне запозичення з іранських мов через тюркські; *велет* – очевидно, питоме індоєвропейське слово, споріднене з *великий*, *влада*; *голос* – індоєвропейського походження; *колиба* – карпатизм, що сягає давньогрецького джерела (утім, у давньогрецькій мові його етимологія проблематична); *комора*, *корабель* – ранні усні запозичення з грецької мови (адстратизми); *кум* – адстратизм романського походження, що сягає латинської мови; *Купала* – слов'янський переклад спільноєвропейського (грецького походження) епітета Івана Хрестителя; *малина* – вірогідно, слов'янський релікт праностратичної назви ягоди; *цап* – балкансько-карпатський адстратизм романського походження з первісним латинським джерелом; *щука* – субстратна або адстратна лексема фінно-угорського походження (механізм взаємодії праслов'янської і фінно-угорських мов нез'ясований).

З метою глибшого дослідження проблеми формального опису структури тексту, зокрема фольклорного, визначення ролі субстратної лексики в мовній картині світу нами запропонований *прийом структурування субстратних вербалізаторів міфологічних опозицій*. Застосування названого прийому показує наявність у текстах українських народних чарівних казок і казок про тварин протиставлення мовних маркерів освоєного простору (наменувань антропоморфізованих образів свійських тварин переважно субстратного й адстратного походження) мовним маркерам неосвоєного простору (найменувань антропоморфізованих образів диких тварин переважно індоєвропейського походження). Це дозволяє, по-перше, припускати мисливську орієнтацією індоєвропейського господарства та світобачення на противагу землеробській орієнтації носіїв субстратних мов і, по-друге, реконструювати процес субстратизації назв свійських тварин.

Розділ 4 «Синтагматика субстратної й адстратної лексики: функціонування в мові українського фольклору» включає вивчення традиції дослідження мови народної творчості в аспекті вербалізації магіко-міфологічного мислення, проблем класифікації субстратної лексики в мові українського фольклору, концептуалізації й сакралізації образів культових тварин із субстратними найменуваннями як репрезентантів рівнів світобудови. Продовжуючи традиції М.О. Максимовича й О.О. Потебні, теоретичні питання мовних картин світу як вияву етнонаціонального світобачення розробляють в українській лінгвістиці І.О. Голубовська, Т.В. Радзієвська, О.С. Снитко та ін. Теорія міфологічного світогляду й міфу як універсальної синкретичної ідеології архаїчних суспільств розроблена в публікаціях О.О. Потебні, І.Я. Франка, Е. Тейлора, Дж.Дж. Фрейзера, Е. Кассіра, Б.О. Навроцького, В. Харцієва, Б. Малиновського, М. Еліаде, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Строса, Ю.В. Павленка, Н.В. Слухай, Н.А. Лисюк, В.Д. Шинкаренка, О.С. Колесника та ін. Давньоукраїнську язичницьку міфологію досліджували І.С. Нечуй-Левицький, Я.Ф. Головацький, М.І. Костомаров, М.Ф. Сумцов, І.І. Огієнко, М.В. Попович, М.Н. Москаленко, М.О. Новикова, Я.Є. Боровський та ін. Етнолінгвістичне й лінгвофольклористичне дослідження мови українського фольклору здійснюють С.С. Єрмоленко, С.Я. Єрмоленко, В.В. Жайворонок, В.І. Кононенко, Н.В. Слухай, О.В. Тищенко та ін. Теорію сакральної мови розробляють лінгвістичні школи В.В. Німчука і Н.В. Слухай, магічну функцію мови – Н.Д. Бабич, С.О. Вербич, В.М. Мойсієнко та ін., віддзеркалення язичницької ідеології в мові – Ю.О. Карпенко, М.І. Зубов, Т.Б. Лукінова, Н.В. Хобзей та ін.

Походження слова разом зі специфікою репрезентованої ним позамовної дійсності значною мірою впливає на особливості його функціонування в мові, особливо в тих фольклорних текстах, які репрезентують найбільш глибокі основи світобачення носіїв мови, вербалізують міфопоетичну картину світу етносу. З другого боку, слово приходить у мову (як запозичення або субстратизм або адстратизм) нерідко разом із певними ідеологічними уявленнями, елементами сакральної магіко-міфологічної картини світу, що найбільш яскраво репрезентовано міфонімією (теоніми Київської Русі язичницького періоду – *Хорс*, *Симаргл* іранського походження, *Дажбог* гіпотетично кельтського походження, *Сварог* гіпотетично з мови індійського племені синдів, що мешкало в I тисячоліття н. е. на узбережжі Азовського моря), однак відображено й у т. зв. неявній (імпліцитній) міфонімії, як-от *мир* (від імені давньоіранського божества *Митра*) та ін.

Лексика субстратного походження в мові української народної творчості (передусім чарівних казок і казок про тварин, а також календарно-обрядової поезії, замовлянь та ін.) вербалізує:

1) образи трьох рівнів світобудови як антропоморфізованих міфологічних тварин – *коня* (середній світ), *голуба* і *сокола* (верхній світ); пор. субстратну лексему *кібець* без істотного міфологічного навантаження і субстратне *кобила* з невеликими міфологічним контекстом. Образ коня може набувати рис двох інших світів – верхнього (крилатий кінь) і нижнього (водний кінь). Персоніфікація рівнів світобудови визначає космологічну роль названих образів;

2) персоніфіковані тваринні образи освоєного людиною світу (*баран, віл, пес, теля, цан*), тоді як протиставлені їм образи персоніфікованих тварин дикої природи мають назви індоєвропейського походження (*заєць, лисиця, вовк, ведмідь*);

3) неперсоніфіковані образи неосвоєного людиною магічного простору як місце сакрального дійства (*гай, ліс*) та концентроване втілення цього простору, співвідносне з ідеєю світового дерева, осі світу (*дуб*); їм протиставлений центральний образ освоєного світу *хата*, що набуває ролі українського етноконцепту. Світові неосвоєної рослинної природи протиставлений світ освоєної людиною рослинності як джерела достатку (*жито*);

4) рослинні та тваринні персоніфікації образу душі (*дуб, горошина, голуб*).

Оцінка вищезгаданих образів переважно позитивна, однак у мові чарівних казок трапляються й негативно навантажені образи коней, голубок.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**.

Теорія стратів і, зокрема, теорія субстрату дозволяє здійснювати комплексне міждисциплінарне моделювання лінгвоетногенетичних процесів на основі дослідження внутрішньомовних (лексико-семантичних, фонетико-типологічних та ін.), зовнішньомовних (лінгвоконтактологічних, включаючи як апелятивну, так і пропріальну лексику) та позамовних (археологічних, історико-етнографічних, фольклорно-міфологічних та ін.) свідчень, що визначають відповідні чинники мовного розвитку. Дослідження механізмів субстратизації й адстратизації мов, зокрема на лексичному рівні, забезпечує теоретичне підґрунтя для розроблення сучасної комплексної міждисциплінарної теорії походження і розвитку української мови, особливо щодо періодів її передісторії.

Лексика невідомого та дискусійного походження потребує лінгвістичної інтерпретації не тільки з метою визначення її генеалогічних джерел, мов-донорів, а й з метою виявлення її денотативної та конотативної специфіки, ролі в мовній картині світу, закономірностей її концептуалізації, а відтак і моделювання процесів і причин її успадкування з можливих субстратів та рецепції з адстратних мов. Уходження лексики в мову відбувається разом із елементами репрезентованого нею світобачення,

фактів не тільки матеріальної, а й духовної культури – уявлень, вірувань, міфологічних образів тощо.

На відміну від деяких інших мов із потужним прошарком власної лексики невідомого походження (як-от англійська, німецька, давньогрецька), українська мова в апелювативній лексиці містить незначну кількість етимологічно не інтерпретованих слів, тоді як у пропріальній лексиці (топоніми, етноніми, міфоніми) таких одиниць значно більше й вони можуть бути інтерпретовані як низка субстратів (іранський, кавказький тощо) і адстратів (кельтський, германський тощо), що узгоджується з позамовними, зокрема археологічними, історичними й етнографічними, свідченнями. Однак безпосередній генеалогічний предок української мови – праслов'янська мова – містить значну кількість слів невідомого походження без етимологічних відповідників ув інших індоєвропейських мовах. Така лексика може бути визначена як непрямий субстрат української мови, успадкований з праслов'янського періоду.

Українська апелювативна лексика невідомого, гіпотетично субстратного походження в основній своїй масі успадкована від праслов'янської мови, що свідчить про формування української мови переважно шляхом диференціації слов'янської прамови внаслідок розселення її носіїв, а не шляхом зміни мови й формування субстрату, на відміну від романських мов. Таким чином, дослідження субстратної лексики дозволяє визначити відмінність процесів походження праслов'янської мови з праіндоєвропейської (диференціація через засвоєння субстрату, пор. інші субстрати в германських мовах та інших групах індоєвропейських мов) і української мови з праслов'янської (територіальна диференціація без істотних слідів засвоєння субстрату українською та іншими слов'янськими мовами після їх генеалогічного розходження).

Етимологічно неінтерпретована праслов'янська лексика неіндоєвропейського походження в українській мові набуває концептуалізації в міфологічних контекстах і віддзеркалена мовою різних жанрів фольклору, що засвідчує тривалість і тривкість відбиття язичницької традиції в лексиці від індоєвропейського періоду до сучасної української мови. Така лексика формує відносно цілісний фрагмент сакрального сегменту міфологічної й мовної картин світу, репрезентуючи верхній, середній і нижній світи у тваринних образах (але не включаючи астральної символіки), деяких міфологізованих доместикованих тварин (решта їх, як і переважна більшість диких тварин, мають індоєвропейські назви), чужий простір лісу (на противагу освоєному своєму просторові з індоєвропейськими найменуваннями елементів, однак субстратним найменуванням етноконцепту), дуб як світове дерево (при тому, що серед інших українських назв дерев, зокрема й міфологічно освоєних, є й індоєвропейські, і невідомого походження).

Власне українська лексика нез'ясованого походження в переважній більшості належить до діалектної. Для частини такої лексики може бути запропонована етимологічна інтерпретація. Так, нами запропонована етимологія 39-ти неетимологізованих в ЕСУМ діалектних лексем української мови: *кокатель* «кусок дерева; держак віника», *куміга* «латка землі, полянка (на луках)», *кумлик* «комар», *млевінь* «болото», *молодойка* «кукурудзяна мука, зварена на солодкому молоці», *моржоло* «болото, трясовина», *морох* «пліснява, мох», *нудик* «земляний горіх», *плесковчина* «посуд у вівчарстві», *прейда* «назва суки», *пужик* «голуб-синяк (клінтух)», *пукалка* «вид маленької жабки, що водиться в мілких місцях лиману, в калюжах», *райка* «рідке болото на дорозі; рідка страва з оселедця і борошна», *рама* «зарубка; зморшка», *рамак* «рубель для качання білизни (ломака із зарубками)», *рамик* «зарубка», *рамень* «густий ялинник», *рихтиця* «слід коліс (особливо на замерзлій дорозі)», *рищонка* «погана мітла», *рімувати* «лягтися, бити; лихословити, проклинати», *ромуш* «гуркіт, гук, тріск», *савка* «білоголова качка», *серпен* «вид танцю або хороводу на великдень», *сисак* «саламандра плямиста», *слудва* «скеля, сталактит», *стина* «літня вівчарня в полі», *стінка* «хмиз», *струг* «схил, укіс», *теганька* «горщик, що розширюється догори», *тежик* «вазон, горщик для квітів», *терпуга* «горілка» та ін., а також етимологію 10-ти одиниць лексики, визначеної в ЕСУМ як афективна й також не етимологізованої: *піндик* «хвіст», *тахматися* «звиватися, витися», *тахтарити* «тягти», *транди* «танці», *транти* «те саме», *широпута* «бродяга, бурлака», *широпутник* «те саме», *шонь-тонь* «що-небудь», *щонь-тонь* «принаймні трохи, проте дещо», *шпіндилик* «жаба».

Деякі лексеми, визначені попередніми дослідниками як субстратні, інтерпретовані нами як *псевдосубстратизми* через наявність для них більш вірогідних за субстратну взаємодію шляхів потрапляння в українську та близькоспоріднені мови. Так, *кум* і *цап* – адстратні запозичення з романських мов, *голос* – індоєвропейського походження, *малина* – спільноостратичного, *Купала* / *Купало* – український переклад епітета Івана Хрестителя.

Спостережена жанрова спеціалізація функціонування субстратно-адстратної лексики в мові української народної творчості. Для мови замовлянь найбільш властиві вербалізатори вертикальних рівнів простору та світового дерева, для мови казок про тварин – позначення свійських тварин, для мови чарівних або героїко-фантастичних казок – позначення тварин-помічників і чарівних тварин, а також лісу як місця розгортання основної частини сюжету чарівної казки.

Основними сегментами картини світу, вербалізованими субстратно-адстратною лексикою, виступають 1) осередок освоєного людиною простору, персоніфікований *хатою* та найменуваннями свійських тварин (*баран, кінь, кобила, пес*), 2) неосвоєний простір, де відбувається дія

чарівних казок (*гай, ліс*), і концентрована персоніфікація такого простору (*дуб*), 3) чарівні репрезентанти трьох рівнів світобудови – верхнього (*голуб, сокіл*), середнього (*кінь, кобила*) та нижнього (*риба, ящер*).

Субстратно-адстратні вербалізатори міфологічних образів протиставлені назвам диких тварин індоєвропейського походження, що може свідчити про переважання мисливства у носіїв праіндоєвропейської мови. Численні неетимологізовані назви риб в українській та споріднених мовах можуть відображати роль рибальства у носіїв субстратних мов Європи.

У мові фольклору субстратні слова виконують особливі функції: саме вони зазвичай творять ритуальне та міфологічне осердя тексту. Через те, що міфологічні оповіді всіх народів містять застарілі чи запозичені слова, субстратизми та адстратизми – це якраз той пласт лексики, що забезпечує й українському фольклорному текстові його маркованість – як на рівні форми, так і на рівні змісту. Фольклорний текст, особливо ж – обрядовий, за своєю суттю спрямований на створення особливого, протиставленого буденному мовленню, враження. На відміну від успадкованих, питомо індоєвропейських слів, у мові українського фольклору саме на субстратизми та адстратизми падає особливий акцент, що є відображенням універсальної світової тенденції: те, що в мові колись видавалося не своїм, запозиченим, відіграло особливе значення в плані ритуалу. Те, що субстратні слова так активно використовувалися в текстах фольклору, свідчить про безперервність культурних традицій на теренах України, з одного боку, а з іншого – творить їх національний колорит.

Перспективи дослідження полягають в 1) уточненні мовних та позамовних, зокрема лінгвоміфологічних, механізмів розвитку субстратної лексики в українській мові, внаслідок яких одні лексеми субстратного походження набувають максимального осмислення в міфологічних контекстах, засвідчених усною народною творчістю, тоді як інші залишаються переважно поза такими контекстами, 2) розширенні теоретичної й етимологічної баз інтерпретації української лексики на основі теорії стратів, 3) пошукові більш досконалих методів і моделей інтерпретації української лексики невизначеного та дискусійного походження. Потребує теоретичного, методологічного та фактичного розроблення проблема укладання етимологічного словника субстратної та, ширше, неетимологізованої або етимологічно дискусійної лексики української мови.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Сторожук Х.В. Адстратні слова як сакральні найменування в складі української мови / Х.В. Сторожук // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики [ред. Н.М. Корбозерова]. – К.: Освіта України, 2014. – Вип. 26. – С. 247–256.

2. Сторожук Х.В. Субстратологічні дослідження української неетимологізованої лексики / Х.В. Сторожук // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур [гол. ред. О.Л. Паламарчук]. – К.: Логос, 2014. – Вип. 26. – С. 98–104.

3. Сторожук Х.В. Українська наукова традиція вивчення мовного субстрату / Х.В. Сторожук // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика [гол. ред. Л.І. Шевченко]. – К.: Вид.-полігр. Центр «Київський університет», 2014. – Вип. 29. – С. 65–78.

4. Сторожук Х.В. Українські сакральні найменування неіндоєвропейського походження (освоєна та неосвоєна природа) / Х.В. Сторожук // Українське мовознавство [гол. ред. А.К. Мойсієнко]. – К.; Х.: Монограф, 2014. – Вип. 44/1. – С. 287–294.

5. Сторожук Х.В. Функціонування субстратної лексики в мові українських казок та замовлянь / Х.В. Сторожук // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова [гол. ред. С.В. Шевчук]. – К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. 6. – С. 186–200.

6. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Позамовні аспекти проблеми походження англійської мови / Х.В. Бура // Проблеми семантики слова, речення та тексту [ред. Н.М. Корбозерова]. – К.: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету, 2011. – Вип. 26. – С. 43–52.

7. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Теоретичні аспекти дослідження проблеми субстратного впливу на генезу англійської мови / Х.В. Бура // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики [ред. Н.М. Корбозерова]. – К.: Логос, 2011. – Вип. 19. – С. 39–45.

Статті в іноземних виданнях

8. Сторожук Х.В. Міфопоетична роль субстратизмів у мові поетичного тексту (на матеріалі поезії Ліни Костенко і Анатолія Мойсієнка) / Х.В. Сторожук // Black Sea: scientific journal of academic research. – Tbilisi: Gulustan, 2015. – Vol. 19. – Issue 1. – Pp. 4–8.

9. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Проблема субстратів і псевдосубстратів в українській мові / Х.В. Бура // Etudes Ukrainiennes de Philologie. – Paris: Editions Institut Culturel de Solenzara, 2012. – P. 279–282.

10. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Теорія субстрату / Х.В. Бура // Etudes Ukrainiennes Transdisciplinaires. – Paris: Editions Institut Culturel de Solenzara, 2012. – Vol. 1. – С. 149–154.

11. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.) *Колиба, халуна, халабуда і хлів: грецизми, індоєвропейські балканізми чи доіндоєвропейська субстратна лексика?* / Х.В. Бура // ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ: ΔΙΕΠΙΣΤΙΜΟΝΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ. – Αθήνα: Ποιήματα των φίλων, 2012. – Τεύχος 1. – Σ. 225–227.

12. Storozhuk, Kh.V. Substrates and adstrates in Ukrainian: a problem of identification / Kh.V. Storozhuk // Trypillian Civilization Journal (USA). – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trypillia.com/index.php?option=com_content&view=article&id=182:ch-storozhuk-substrates-and-adstrates-in-ukrainian&catid=74:journal-2014archaeology&Itemid=86

13. Storozhuk, Kh.V. Substratology in contemporary linguistics / Kh.V. Storozhuk // Trypillian Civilization Journal (USA). – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trypillia.com/index.php?option=com_content&view=article&id=181:ch-storozhuk-substratology-in-contemporary-linguistics&catid=78:2014-journalotherpubs&Itemid=90

14. Storozhuk, Kh.V. Lexical substratology of the Ukrainian language / Kh.V. Storozhuk // Trypillian Civilization Journal (USA). – 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trypillia.com/index.php?option=com_content&view=article&id=179:k-storozhuk-lexical-substratology-of-the-ukrainian-language&catid=88:linguistics&Itemid=98

Окремі видання

15. Сторожук Х.В. Українська лексика дискусійного походження: субстратологічна інтерпретація / Х.В. Сторожук. – К.; Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. – 337 с.

16. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.) Англійська та спільногерманська лексика невідомого походження в контексті проблеми генези англійської мови / Х.В. Бура. – К.; Умань, 2010. – 120 с.

Рец.: к. філол. н. Борщевський С.В. // Мова та історія. – К., 2011. – Вип. 157. – С. 38-41; к.і.н. Чернухін Є.К. // Мова та історія. – 2011. – Вип. 158. – С. 40-44; к.і.н. Казакевич Г.М. // Мова та історія. – 2011. – Вип. 158. – С. 45-51; к.і.н. Конча С.В. // Мова та історія. – К., 2011. – Вип. 166. – С. 46-52.

17. Болобан М.А. Актуальні питання германістики та кельтології / М.А. Болобан, Х.В. Бура (Х.В. Сторожук), Ю.Л. Мосенкіс, Д.І. Переверзєв, Р.І. Синишин. – К.; Умань, 2011. – 536 с.

Рец.: Борисевич В.В. // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 314. – С. 17-19.

18. Болобан М.А. Походження англійської мови в контексті історії британської культури / М.А. Болобан, Х.В. Бура (Х.В. Сторожук), П.М. Грабовий, Ю.Л. Мосенкіс, Д.І. Переверзєв, Р.І. Синишин. – К.; Умань, 2010. – 86 с.

Публікації, що додатково відображають результати дисертації

19. Сторожук Х.В. Українська мова в аспекті теорії субстрату: основні результати дослідження / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2015. – Вип. 360. – С. 38-53.

20. Сторожук Х.В. Гіпотетичний трипільський субстрат в українській мові / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 322. – С. 4-60.

21. Сторожук Х.В. Діахронічне дослідження мови в аспекті теорії субстрату: Досвід вивчення германських мов / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 320. – С. 7-22.

22. Сторожук Х.В. Матеріальна та духовна культура кельтів як позамовний аспект дослідження кельтського адстрату в українській мові / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 325. – С. 11–29.

23. Сторожук Х.В. Перспективи дослідження і викладання сучасної української мови / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 324. – С. 4–13.

24. Сторожук Х.В. Питання дослідження кельтського адстрату в українській мові: теоретико-методологічні засади, мовні та позамовні аспекти / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 319. – С. 22–26.

25. Сторожук Х.В. Питання інтерпретації лексики невідомого походження як субстратної: досвід вивчення англійської мови / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – Вип. 303. – К., 2014. – С. 8–40.

26. Сторожук Х.В. Питання методології міждисциплінарного дослідження субстрату / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 301. – С. 28–45.

27. Сторожук Х.В. Питання синтезу лінгвістичних, літературних, міфологічних та інших джерел дослідження мовного субстрату: досвід вивчення кельтських мов / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 302. – С. 10–32.

28. Сторожук Х.В. Позамовні аспекти субстратологічного дослідження української мови / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 326. – С. 12–27.

29. Сторожук Х.В. Проблеми лексикографічного опису та дальшої етимологізації української неетимологізованої лексики / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 333. – С. 9–39.

30. Сторожук Х.В. Структурування тексту фольклорної оповіді за допомогою субстратних вербалізаторів міфологічних опозицій / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 337. – С. 4–12.

31. Сторожук Х.В. Теоретико-методологічні питання міждисциплінарного дослідження мови в аспекті теорії субстрату / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 321. – С. 15–22.

32. Сторожук Х.В. Типологізація субстратів як інструмент субстратологічного дослідження української мови / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 327. – С. 12–18.

33. Сторожук Х.В. Українська мова в аспекті теорії субстрату: питання вибору напрямків та матеріалів дослідження / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 306. – С. 13–21.

34. Сторожук Х.В. Функціонування субстратної лексики в мові українського фольклору / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 323. – С. 4–61.

35. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.) Англійська лексика невідомого походження в етимологічних лексикографічних джерелах / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 143. – С. 28–36.

36. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.) Англійська лексика невідомого походження в новітніх етимологічних джерелах: тематична група «частини тіла» в контексті інших тематичних груп / Х.В. Бура // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 144. – С. 10–28.

37. Бура Х.В. Археологічні та фольклорно-міфологічні джерела реконструкції етнокультурного контексту формування англійської мови / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 149. – С. 11–17.

38. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Деякі дискусійні питання етимологізації лексики англійської мови / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 145. – С. 4–17.

39. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.) Етимологія англійської лексики невідомого походження в контексті етнокультурної історії Британських островів / Х.В. Бура // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 155. – С. 9–31.

40. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Етимологія германської лексики в нових субстратологічних студіях: проблема співвіднесення етимологічних, типологічних і екстралінгвістичних свідчень / Х.В. Бура // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 157. – С. 42–58.

41. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Культура британських кельтів в контексті генези англійської мови / Х.В. Бура // Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український науково – інтелектуальний простір : реалії та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 133–134.

42. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Методика інтерпретації лексики невідомого походження та встановлення її генетичних зв'язків / Х.В. Бура // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 163. – С. 29–40.

43. Бура Х.В. (Х.В. Сторожук). Найголовніші особливості ідеології та культури кельтів Британських островів у періоди античності та середньовіччя / Х.В. Бура // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 151. – С. 15–37.

44. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Попередні підсумки та перспективи дослідження проблеми генези англійської мови / Х.В. Бура // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 147. – С. 42–50.

45. Бура Х.В. Проблема етимологічної ідентифікації англійської та спільногерманської лексики нез'ясованого і дискусійного походження / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2011. – Вип. 166. – С. 33–45.

46. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Проблема походження англійської мови на сучасному етапі лінгвістичних досліджень: співвідношення мовних і позамовних аспектів / Х.В. Сторожук // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 142. – С. 15–36.

47. Бура Х.В. (Сторожук Х.В.). Роль кельтів у мовно-культурній передісторії й історії України й усієї Європи / Х.В. Бура // Мова та історія. – К., 2010. – Вип. 157. – С. 59–65.

АНОТАЦІЯ

Сторожук Х.В. Українська мова в аспекті теорії субстрату. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

Теорія мовних стратів і особливо теорія субстрату є важливим науковим інструментом інтерпретації етимологічно дискусійних і неетимологізованих слів. Лінгвістичні факти й гіпотези корелюють із екстралінгвістичними (етнологічними, археологічними та ін.) свідченнями, згідно з концепцією С.В. Семчинського про взаємодію внутрішньомовних, зовнішньомовних та позамовних чинників мовного розвитку.

Лінгвістична субстратологія (лінгвосубстратологія) визначена як міждисциплінарний аналіз мовних фактів, явищ та тенденцій на предмет виявлення можливих слідів субстратного впливу на різних мовних рівнях.

Запропоновані етимології 39 неетимологізованих українських слів і 10 «афективних» лексем, реінтерпретовані як псевдосубстратизми 11 лексем, які раніше було запропоновано вважати субстратними. Реконструйований механізм освоєння субстратних лексем як найменувань важливих об'єктів матеріальної культури та образів духовного життя.

Ключові слова: *етимологія, мовний субстрат, теорія стратів, мовний розвиток, лінгвістична типологія, лінгвокультурологія, мова фольклору, успадкована лексика, не етимологізована лексика, етимологічно дискусійна лексика.*

АННОТАЦИЯ

Сторожук К.В. Украинский язык в аспекте теории субстрата. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Теория языковых страт и особенно теория субстрата является важным научным инструментом интерпретации этимологически дискуссионных и неэтимологизированных слов. Лингвистические факты и гипотезы коррелируют с экстралингвистическими (этнологическими, археологическими и другими) свидетельствами, согласно концепции С.В. Семчинского о взаимодействии внутриязыковых, внешне-языковых и внеязыковых факторов языкового развития.

Лингвистическая субстратология (лингвосубстратология) определена как междисциплинарный анализ языковых фактов, явлений и тенденций на

предмет выявления возможных следов субстратного влияния на разных языковых уровнях. Субстратная интерпретация «этимологически трудных» слов и лексических групп (в частности, названий растений и животных) дает новую информацию для моделирования процесса формирования украинского языка.

Предложены этимологии 39 неэтимологизированных украинских слов и 10 «аффективных» лексем, реинтерпретированы как псевдосубстратизмы 11 лексем, которые ранее было предложено считать субстратными. Реконструирован механизм освоения субстратных лексем как наименований важных объектов материальной культуры и сакральных образов духовной жизни.

Ключевые слова: *этимология, языковой субстрат, теория страт, языковое развитие, лингвистическая типология, лингвокультурология, язык фольклора, унаследованная лексика, неэтимологизированная лексика, этимологически дискуссионная лексика.*

SUMMARY

Storozhuk, Kh.V. The Ukrainian language from the substrate theory view. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree in philology, speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Institute of Philology of Kyiv National Taras Shevchenko University. – Kyiv, 2016.

The theory of language strata and, especially, the substrate theory are the important scientific instrument for the interpretation of etymologically discussed and unetymologized words. The substrate aspect has been profoundly investigated in European languages, but it still requires much of scientific approach in Ukrainian language. There are many prominent scientists, known worldwide, who research the following issue, the following research mainly focuses on the names of the Ukrainian researches, which touch upon the substratology. Substratology is the branch of linguistics, which entirely differs from comparative historical method, the theory describes the processes of language convergence, which doesn't interfere with the comparative historical method issues, but complements them. Varying substrates and adstrates can be predisposed on the territory of ancient Europe, but the following information is still hypothetical and requires further profound investigation with the extra sources consolidation. Linguistic facts and hypotheses correlate with extra-linguistic, i.e. ethnological, archaeological and other evidence, according to the S.V. Semchynskyi theory of inner-language, outer-language, and extra-language factors of language development.

Linguistic substratology is defined as interdisciplinary analysis of language facts, events, and tendencies. Substrate interpretations of etymologically difficult words and lexical groups (such as plant and animal names) give new information for the modeling of the Ukrainian language origin. The following research is based

on the ideas of linguistic studies of folklore, ethnological and culturological linguistics, linguistic concept studies. Not only the 'Words and Things' method but also typological and etymological analyses of the words which were ascribed to substrates have been used in the research.

The language of Ukrainian folklore reflects ancient magical practices and mythical beliefs while the substrate names of some archaic mythical images represent the elements of pre-Christian language world view. In comparison, modern literary texts by Lina Kostenko and Anatoliy Moysienko have been also investigated. According to the research the folklore substrate names carry the same ideological burden as the literary substrate names.

Etymologies for 39 unetymologized Ukrainian words and 10 'affective' lexical elements (according to definitions of the Etymological lexicon of the Ukrainian language, ed. by O.S. Melnychuk) have been proposed. Several (11) Ukrainian lexemes (mainly of Proto-Slavic origin), previously interpreted as substrate ones, have been reinterpreted as 'pseudo-substratisms' because of their adstrate or Nostratic origins. Eleven etymologically unclear (traditionally interpreted as 'affective') Ukrainian prefixes have been also investigated.

The hypothetical mechanisms of the substrate inheritance of lexemes have been modeled. Substratal words are inherited as the names of 1) important objects of material culture and 2) sacral images of spiritual life. They substrate lexemes can be demonstrated in the 3 layers of world creation. Many elements of substrate were inherited by Ukrainian (and other Slavic languages) from Proto-Slavic which was strongly influenced by substrates not only lexically but also phonetically. Modern Ukrainian language inherited Proto-Slavic names of domesticated animals (without clear Proto-Indo-European sources), in contrast to the names of wild animals of Proto-Indo-European origin.

The following research demonstrates that the mentioned above oppositions can be met in fairy-tales; this helps to understand the importance of farming in the substrate languages carriers and the importance of hunting in the Indo-European language carriers. Numerous unetymologized fish names demonstrate the importance of fishing in substrate languages carriers. There is also some specificity in the functioning of the substrate lexemes. The usage of substrate lexemes differs according to the type of the fairy-tale, but they carry the just the same magic and mythological burden.

Despite the substrate lexemes the adstrate lexemes have been identified.

The research also demonstrates that magic and mythological cogitation is present not only in folklore texts but also in the literary texts.

Substrate names carry on different functions: they create the ritual and mythological basis of the text, provide the text with expressivity, and demonstrate national traditions and national color.

Key words: *etymology, language substrate, strata theory, language development, linguistic typology, linguistic culturology, language of folklore, inherited lexicon, unetymologized lexicon, etymologically discussed lexicon.*